

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Євген ШКОЛЬНИЙ,

аспірант кафедри цивільного та трудового права юридичного факультету
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

SUMMARY

The article explores the specialties of legal status of the state as the subject of international business activity. In particular, it determines the legal and practical aspects that indicate the possibility of the state to be the subject of international business activity, analyzes the specialties of legal relations in this sphere with the state's participation, examines legal regulation of these relations, determines its problematic issues and gives appropriate recommendations on their solution.

Key words: international business activity, subject of international business activity, state, principles of international business activity, principle of equality, state immunity.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснюється дослідження особливостей правового статусу держави як суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, визначаються правові та практичні аспекти, що вказують на можливість держави виступати суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності; аналізуються особливості правовідносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності за участі держави; здійснюється огляд нормативно-правового регулювання цих відносин, виявляються його проблемні питання та висуваються відповідні пропозиції щодо їх вирішення.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності, держава, принципи зовнішньоекономічної діяльності, принцип рівності, імунітет держави.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світових економічних відносин усе більшої актуальності набуває такий вид господарської діяльності, як зовнішньоекономічна (далі – ЗЕД). Особливістю суб'єктів цього виду економічних правовідносин є те, що вони перебувають під юрисдикцією різних держав. Більше того, сама держава, окрім здійснення функцій із державного регулювання, також наділена можливістю безпосередньої участі в ЗЕД. Оскільки статус держави у сфері правовідносин зі здійснення ЗЕД може набувати дуалістичного характеру, питання її участі в такій діяльності набувають актуальності.

Проблеми участі держави в правовідносинах зі здійснення ЗЕД розкрито в працях А.В. Омельченко, В.В. Посидинок, В.М. Гайворонського, С.М. Білоусова. Однак правовий статус держави як суб'єкта ЗЕД потребує подальшого дослідження.

Метою статті є аналіз особливостей правового статусу держави як суб'єкта ЗЕД, аналіз правовідносини у сфері ЗЕД за участі держави та їх нормативно-правового регулювання, виявлення можливих проблемних питань цієї сфери правовідносин та винесення відповідних пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Правовідносини, що виникають у сфері ЗЕД, складаються з адміністративно-правових відносин щодо регулювання цієї діяльності, а також із господарсько-правових відносин щодо безпосереднього її здійснення.

С.П. Коломацька поділяє правовідносини у сфері ЗЕД на дві групи: «вертикальні» та «горизонтальні».

Одна група відносин, як зазначає науковець, виникає між суб'єктами ЗЕД та державою, що здійснює управління зовнішньоекономічною діяльністю та застосовує певні засоби державно-правового впливу з метою реалізації зовнішньоекономічної політики. Ці відносини отримали назву «вертикальних» у зв'язку з наявністю односторонніх владних повноважень державних органів щодо дотримання встановлених вимог і порядку здійснення зовнішньоекономічної діяльності. До них, зокрема, належать ліцензування та квотування експортно-імпортних операцій, встановлення так званих ін-

дикативних цін на окремі види товарів, що експортуються, ведення обліку суб'єктів ЗЕД у митних органах тощо.

Інший характер, на думку С.П. Коломацької, мають відносини між самими суб'єктами ЗЕД, які реалізують свої права на здійснення зовнішньоекономічної діяльності, а саме: укладають контракти, виконують зобов'язання, прагнуть до врегулювання спорів, що виникають у зв'язку з порушенням контрактів. Ці відносини називають «горизонтальними». Вони регулюються на засадах юридичної рівності сторін, свободи договору, диспозитивності у визначенні умов контрактів та можливостей захисту їх прав і законних інтересів [1, с. 9–10].

Такий поділ правовідносин у сфері ЗЕД видається абсолютною логічним і правильним. Однак С.П. Коломацька допускає участь держави лише у «вертикальних» правовідносинах. З такою позицією важко погодитись, оскільки законодавство України та практика здійснення ЗЕД свідчать про зовсім протилежне.

Низка нормативно-правових актів передбачають правовідносини у сфері ЗЕД за безпосередньої участі держави та забезпечують їх регулювання.

Правові основи участі держави в здійсненні ЗЕД відображено в нормах таких нормативно-правових актів:

– Господарського кодексу України від 16.01.2003 р. № 436-IV;

– Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. № 959-XII;

– Закону України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР;

– Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560-XII;

– Закону України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 р. № 2404-VI;

– Закону України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. № 2163-XII;

– Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 10.04.2014 р. № 1197-VII;

- Закону України «Про оренду державного та комунального майна» від 10.04.1992 р. № 2269-XII;
- Закону України «Про концесії» від 16.07.1999 р. № 997-XIV;
- Закону України «Про угоди про розподіл продукції» від 14.09.1999 р. № 1039-XIV;
- Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV.

Одним із найвідоміших прикладів цих правовідносин, що регулюються Законом України «Про приватизацію державного майна», є приватизація Україною державного гірничо-металургійного комбінату «Криворіжсталь». Переможцем приватизаційного конкурсу стала іноземна компанія Mittal Steel Germany GmbH (нині Arcelor Mittal). Нині комбінат працює під назвою «АрселорМіттал Кривий Ріг».

Оскільки держава є суб'єктом владних повноважень, її статус є привілейованим щодо статусу її контрагентів у правовідносинах зі здійснення ЗЕД. Саме тому ключовим принципом цих правовідносин є принцип юридичної рівності й недискримінації, про що стверджує А.В. Омельченко [14, с. 30]. На переконання науковця, він закріплений у статті 2 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та знаходить своє вираження в інших нормативно-правових актах, які стосуються регулювання участі держави в ЗЕД.

Згідно з частиною 4 статті 2 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» принцип юридичної рівності та недискримінації полягає в такому:

- рівності перед законом усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності незалежно від форм власності, у тому числі держави, під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності;
  - заборони будь-яких, крім передбачених Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність», дій держави, результатом яких є обмеження прав і дискримінація суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а також іноземних суб'єктів господарської діяльності за формами власності, місцем розташування та іншими ознаками;
  - неприпустимості обмежувальної діяльності з боку будь-яких її суб'єктів, крім випадків, передбачених Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність».
- Принцип рівності дещо деталізується в частині 1 статті 3 Закону України «Про державно-приватне партнерство», де серед принципів цього партнерства вказано такі:
- рівність перед законом державних та приватних партнерів;
  - узгодження інтересів державних і приватних партнерів із метою отримання взаємної вигоди;
  - визнання державними й приватними партнерами прав та обов'язків, передбачених законодавством України та визначених умовами договору, укладеного в межах державно-приватного партнерства;
  - справедливий розподіл між державним та приватним партнерами ризиків, пов'язаних із виконанням договорів, укладених у межах державно-приватного партнерства.

У контексті розгляду питання участі держави в здійсненні ЗЕД необхідно виділити особливості її правового статусу в перебігу цих відносин.

Держава набуває статусу юридичної особи. Так, відповідно до частини 2 статті 3 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» Україна в особі її органів, місцеві органи влади й управління в особі створених ними зовнішньоекономічних організацій, які беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності, а також інші держави, які беруть участь у господарській діяльності на території України, діють як юридичні

особи згідно з частиною 4 статті 2 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та іншими законами України. Набуття державою цього статусу під час здійснення ЗЕД має своїм призначенням запобігання зловживанням її владними привілеями. Так, згідно з частиною 2 статті 80 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV юридична особа наділяється цивільною правоздатністю й дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді.

Держава позбавляється юрисдикційних імунітетів, у тому числі від імунітету власності. Юридичним змістом цього виду імунітету є заборона звернення стягнення й примусового вилучення майна, що належить державі [2, с. 132]. Відмова від такого привілею держави закріплена в статті 34 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», яка, як зазначає В.В. Поєдинок, закріплює відмову держави від юрисдикційних імунітетів у разі, коли держава виступає не як суверен у міждержавних відносинах, а як учасник комерційного обороту [15, с. 26]. Відповідно до частини 1 статті 34 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» Україна як держава несе майнову відповідальність у повному обсязі перед суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності за всі свої дії, що суперечать чинним законам України та спричиняють збитки (прямі, побічні), моральну шкоду цим суб'єктам і призводять до втрати ними вигоди, а також за інші свої дії, у тому числі й ті, які регулюють зовнішньоекономічну діяльність і прямо не передбачені в згаданому законі, проте спричиняють зазначені збитки (шкоду) та призводять до втрати вигоди. Ця норма також покликана забезпечити рівні «правила гри» та взаємні умови відповідальності держави й іноземних суб'єктів господарської діяльності, коли вони стають контрагентами.

Механізмом забезпечення принципу рівності є можливість захисту своїх інтересів контрагентами держави під час здійснення ЗЕД у суді. Саме тому держава може позбавлятися судового імунітету. У широкому розумінні цей вид імунітету містить імунітет від пред'явлення позову в іноземному суді, імунітет від попередніх дій, імунітет від попереднього виконання рішення [2, с. 131].

Це означає, що існують певні труднощі в можливостях проведення судового розгляду спору за участі держави-контрагента поза межами її кордонів. Так, Є.М. Білоусов відзначає, що кожна держава має право висунути вимогу в суді іноземної держави до фізичної або юридичної особи. Однак заява позову до держави в іноземному суді, як правило, не можлива, якщо сама держава не погодилася на підпорядкування юрисдикції відповідної держави. Науковець зауважує, що така згода може бути виражена індивідуальним актом, тобто має бути видано спеціальний акт щодо цього випадку [2, с. 131].

Відповідно до статті 38 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» спори під час здійснення ЗЕД за участі держави та її контрагента можуть розглядатися Міжнародним комерційним арбітражним судом і Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України також виключно за згодою сторін.

Відповідно до абзацу 3 статті 34 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» будь-який суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності або іноземний суб'єкт господарської діяльності має право подати позов до України як держави. Зазначені позови підсудні судам України згідно зі статтею 39 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Отже, у цьому випадку згода сторін не потрібна.

Правовідносини у сфері ЗЕД за участі держави мають свої характерні особливості.

Як правило, партнер держави для спільного здійснення цієї діяльності обирається на конкурсній основі. Так, відповідно до частини 1 статті 3 Закону України «Про державно-приватне партнерство» серед основних принципів його здійснення є принцип визначення приватного партнера на конкурсних засадах, крім випадків, встановлених законом. Конкурсні процедури передбачено практично в усіх наведених вище нормативно-правових актах. Вони повинні забезпечити принцип рівності й неупередженого відбору державою своїх контрагентів, а також усунення привілеїв у вітчизняних суб'єктів господарювання перед іноземними.

Держава здійснює ЗЕД у публічних інтересах, оскільки її діяльність зачіпає інтереси суспільства, на яке поширюється її влада.

Прибуток держави від здійснення ЗЕД надходить до Державного бюджету України. Так, у частині 3 статті 9 Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 р. № 2456-VI неподатковими надходженнями до бюджету визнаються також доходи від власності та підприємницької діяльності. У частині 1 статті 15 Бюджетного кодексу України серед джерел фінансування бюджету визначено такі: кошти від державних (місцевих) внутрішніх і зовнішніх запозичень; кошти від приватизації державного майна (у тому числі інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації) – щодо державного бюджету; повернення бюджетних коштів із депозитів та надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів. Бюджетні кошти витрачаються в суспільних інтересах. На відміну від держави, інші суб'єкти ЗЕД використовують прибуток переважно в приватних цілях, тобто на свої особисті потреби.

Варто зауважити, що господарське законодавство має суперечності щодо визначення держави як суб'єкта ЗЕД. Зокрема, Господарський кодекс України, на відміну від Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», не допускає можливості держави діяти в цьому статусі. Вказана суперечність норм Господарського кодексу полягає в такому:

– у статті 378, де надано перелік суб'єктів ЗЕД, не зазначена держава;

– відповідно до частини 1 статті 8 Господарського кодексу України держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування не визнаються суб'єктами господарювання (а отже, і суб'єктом ЗЕД). Водночас у частині 3 статті 8 цього кодексу зазначено, що безпосередня участь держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування в господарській діяльності може здійснюватися лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що визначені Конституцією та законами України.

Отже, оскільки законодавство України та практика здійснення ЗЕД свідчать про можливість держави виступати суб'єктом ЗЕД, Господарський кодекс України потребує внесення змін у цій частині. До цього акта необхідно внести такі зміни:

– у статті 378 доповнити перелік суб'єктів ЗЕД державою (Україна та інші держави);

– частину 1 статті 8 необхідно виключити, оскільки вона вступає в суперечність із частиною 3 цієї ж статті. Якщо відповідно до частини 3 статті 8 Господарського кодексу України безпосередня участь держави допускається в господарській діяльності, то вона може виступати суб'єктом господарської (а отже, і зовнішньоекономічної) діяльності.

Висновки. Правовідносини, що виникають у сфері ЗЕД, складаються з адміністративно-правових відносин щодо регулювання цієї діяльності, а також із господарсько-правових відносин із безпосереднього її здійснення. Держава, окрім здійснення функцій із державного регулювання, також на-

ділена можливістю безпосередньої участі в ЗЕД. Саме тому вона бере участь у двох групах цих правовідносин і може виступати суб'єктом ЗЕД.

Оскільки держава є суб'єктом владних повноважень, її статус видається привілейованим щодо статусу її контрагентів у правовідносинах зі здійснення ЗЕД. Саме тому ключовим принципом цих правовідносин виступає принцип юридичної рівності й недискримінації.

Участь держави в здійсненні ЗЕД характеризується такими особливостями:

- держава набуває статусу юридичної особи;
- держава позбавляється юрисдикційних імунітетів;
- держава здійснює ЗЕД у публічних інтересах, оскільки її діяльність зачіпає інтереси суспільства;
- прибуток держави від здійснення ЗЕД надходить до Державного бюджету України.

Господарське законодавство має суперечності щодо визначення держави як суб'єкта ЗЕД. Зокрема, Господарський кодекс України, на відміну від Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», не допускає можливості держави діяти в цьому статусі. У зв'язку із цим вказана суперечність потребує усунення шляхом внесення відповідних змін до Господарського кодексу України.

Список використаної літератури

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.
2. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
3. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19. – Ст. 80.
4. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.
5. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 524.
6. Про приватизацію державного майна : Закон України від 04.03.1992 р. № 2163-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.
7. Про здійснення державних закупівель : Закон України від 10.04.2014 р. № 1197-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 24. – Ст. 883.
8. Про оренду державного та комунального майна : Закон України від 10.04.1992 р. № 2269-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 416.
9. Про концесії : Закон України від 16.07.1999 р. № 997-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 41. – Ст. 372.
10. Про угоди про розподіл продукції : Закон України від 14.09.1999 р. № 1039-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 44. – Ст. 391.
11. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.
12. Коломацька С.П. Зовнішньоекономічна діяльність в Україні: правове регулювання та гарантії здійснення : [навч. посібник] / С.П. Коломацька. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 288 с.
13. Міжнародне приватне право : [навч. посібник] / за ред. В.М. Гайворонського, В.П. Жушмана. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 368 с.
14. Омельченко А.В. Адміністративно-правові засади зовнішньоекономічної діяльності в Україні : [монографія] / А.В. Омельченко. – К. : КНЕУ, 2011. – 309 с.
15. Поєдинок В.В. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності : [навч. посібник] / В.В. Поєдинок. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 288 с.